

2008-11-26

nr 13/08

TCO granskar

Den ekonomiska krisen

...och vad som bör göras åt den

www.tco.se

Förord

Världen står inför en allvarligare ekonomisk kris än vi gjort på decennier. TCO har under hela hösten varnat för att krisen skulle bli mycket värre än vad myndigheter och prognosmakare sagt och krävt politiska kraftfulla motåtgärder. TCO deltar också i ett internationellt fackligt samarbete där krisen just nu är i centrum av debatten. Men internationella åtgärder räcker inte. Krisen är även nationell och drabbar företag och anställda runt om i Sverige. Krisen förvärras nu när vanliga yrkesverksamma förlorar framtidstro och ekonomiska förutsättningar att hålla uppe efterfrågan i samhället. Ska vi lyckas vända utvecklingen krävs krafttag som måste börja nu.

Snabbheten i hur den ekonomiska krisen sprids är ett av globaliseringens många ansikten. När ekonomin drabbas av kris blir vi alla lidande, oavsett var i världen det sker och vad som orsakat krisen. Då blir jobben otryggare och besparingarna minskar i värde. Många drabbas hårt när den egna ekonomin sviktar och framtidstron vacklar och allra hårdast om vi också förlorar jobbet. Ekonomiska kriser innebär i slutändan att löntagares och pensionärers ekonomi och välfärd försämras.

Vi vill alla ha en god levnadsstandard och hög välfärd. Detta förutsätter en ekonomi där den som vill kan arbeta och genom detta får en god inkomst och utveckling. Att skapa förutsättningar för ett jobbskapande som tryggar människors välfärd och gör enskilda delaktiga i samhällsutvecklingen är politikens viktigaste uppgift.

Krisen är ett stort misslyckande för den globala ekonomiska analysapparaten, men också för offentliga myndigheter som konjunkturinstitut, ekonomiska råd etc. med uppgift att inte bara göra trendframskrivningar utan varna för den typ av kraschlandning som nu skett.

Den globala krisen är så omfattande att det vore fel att tro att någon har den enda lösningen på vad som behöver göras. TCO:s rapport är ett bidrag till diskussionen om den finansiella krisens uppkomst och spridning men också en konstruktiv kommentar till vad som bör göras.

Rapporten är skriven av Roger Mörtvik och Roland Spånt.

Tjänstemännens Centralorganisation, TCO
Sture Nordh

Sammanfattning

Svensk ekonomi står inför sin allvarligaste utmaning på decennier. Sverige och andra industri-länder är på väg rakt ned i en djup recession. Om regering och riksbank snabbt vidtar nödvändiga åtgärder för att dämpa krisens förlopp kan effekterna mildras. Ändå kommer vi att få kanske uppemot 100 000 fler arbetslösa. Om beslutsfattarna står passiva allt för länge, kan krisen bli riktigt allvarlig och djup. Då kan vi försiktigt räknat hamna i en situation de närmaste två åren med en ökning av arbetslösheten med runt 200 000 personer.

Vi ser framför oss en snabbt vikande arbetsmarknad i Sverige. Varslen kommer att fortsätta öka under lång tid framöver. Företagens efterfrågan på arbetskraft kommer att dämpas rejält.

Den ekonomiska krisen började som en fastighets- och kreditbubbla i USA. Efter ett långsamt och odramatiskt förlopp under flera år spred den sig snabbt till att bli en global recession. Ingen kan veta om detta slutar i en snabb uppgång, en djupare svacka på något år eller t.o.m. i en långvarig global depression. Utgången avgörs i hög grad av ansvariga politikerna och centralbankernas förmåga att fatta rätta och snabba beslut runt om i världen.

När facit för finanskrisen en gång skrivs kommer det att visa sig att krisen inte alls slagit blint över världen. Tvärtom kommer krisen att ha slagit hårdare mot länder som låtit fastighetspriserna skena och där man har förlitat sig på marknadens "sjävläkande" förmåga, men även mot länder med bristande trygghetssystem. Den kommer också att slå hårdast mot länder vars regeringar inte agerat för att stödja efterfrågan i ekonomin och stelbent drivit samma politik som i normala ekonomiska tider. Riskerna finns också att krisen likt den på 1930-talet hårdast slår mot länder vars valutor av olika skäl pressats upp i värde av krisen.

Krisen kommer också att slå hårdare mot länder som har stor utrikeshandel med de mest drabbade länderna och som av otur eller oskicklighet specialiserat sig på att producera de varor och tjänster som hushållen kommer att dra in på i krisens spår. Den svenska fordonsindustrin gör t.ex. svenska ekonomin mer sårbar när ekonomin krisar.

Det plötsligt exploderande förloppet och den snabba spridningen visar på ett nytt fenomen i den globaliserade ekonomin: Löneandelarna av den samlade produktionen har minskat och vinstandelarna har ökat. Centrala delar av ekonomierna har blivit allt mindre genomskinliga när nya riskfyllda finansiella aktörer utanför den traditionella finansmarknaden och tillkomsten av allt mer sofistikerade finansiella instrument kommit att spela en allt större roll. Ny teknik har gjort kapitalrörelserna snabbare. Kontrollmekanismer och traditionella riskbedömningar har åsidosatts. En övertro på att marknaderna är sjävläkande och självsanerande har ersatt traditionella kontroller. Befintliga regler har negligerats. Till detta skall läggas att alltmer frikostiga bonussystem drivit fram spekulativa kortsiktiga krediter utan täckning.

Effekten har blivit att den globala finansiella och ekonomiska stabiliteten har blivit allt mindre och att löntagarna blivit allt mer utsatta och oskyddade. De automatiska stabilisatorerna är svagare än tidigare genom försämringarna av trygghetssystemen.

I krisdebatten tenderas den svenska krisbekämpningen i början av 1990-talet att glorifieras. Den var i vissa avseende framgångsrik men ledde också till allvarliga välfärd förluster för löntagarna med

negativa återverkningar i årtal. Ett uppenbart missgrepp var att statens skattebetalare åtog sig att sanera banksystemet utan egentliga möjligheter att som tillfällig ägare ta del av uppkomna vinster. Vi kan notera att man nu dragit lärdom av den tidigare krisen.

Däremot riskerar man att man upprepa 1990-talets misstag genom att bankerna nu ökar sina räntemarginaler. Det tvingar löntagare och småföretagare att betala för höga räntor och bromsar återhämtningen i ekonomin.

Staten kan göra mycket mer än att kritisera bankerna. Regeringen bör verka för att återställa räntekonkurrensen i systemet både genom att utöva påtryckningar på bankerna och att använda sitt ägande i SBAB till att sänka räntemarginalerna.

Krisens allvar kommer att kräva en lång rad av åtgärder av historiska dimensioner under lång tid. Det handlar om åtgärder globalt och nationellt, om konjunkturstimulanser och åtgärder av mer strukturell karaktär. Men gemensamt för alla dessa åtgärder är att de behövs nu. Över en tvåårsperiod kommer det att krävas aktiva åtgärder av en omfattning bruttokostnader av minst 30–50 miljarder kronor. Samtidigt finns möjlighet att omfördela minst 1–15 miljarder genom att slopa de sänkta arbetsgivaravgifterna.

Sverige behöver en positiv trygghetschock för att stärka efterfrågan

- ✓ Det långsiktiga inflationstrycket är snabbt på väg ned. Riksbanken bör fortsätta med fortsatt rejäla nedväxlingar av reporäntan ner mot nivån en procent.
- ✓ Studenternas ekonomi måste förstärkas genom en rejäl höjning av studiemedelsdelen.
- ✓ Arbetslöshetsförsäkringen måste byggas upp igen. Avgiften måste sänkas kraftigt, kvalifikationskraven sänkas, differentieringen av avgifterna tas bort och ersättningstaket höjas kraftigt.
- ✓ En modell för att bryta den politiska låsningen kan vara att förstärka arbetslöshetsförsäkringen som en tillfällig lösning under två år för att upprätthålla köpkraften och stärka tryggheten i ekonomin under en period med starkt ökande arbetslöshet.
- ✓ Barnfamiljernas ekonomi bör förstärkas genom tillfälliga höjningar av barnbidragen.

Behov av konjunkturstöd

- ✓ Staten borde aktivt använda sitt ägande av SBAB till att sänka hushållens räntebörda och öka konkurrensen i finanssektorn.
- ✓ Miljöinvesteringar som är nödvändiga för att klara klimatmålen bör tidigareläggas så långt möjligt. Regeringen bör uppdraga åt samtliga myndigheter och statliga verk att inventera alla investeringar som kan tidigareläggas.
- ✓ Efterfrågan måste stödjas och uppsägning motverkas genom att kommunsektorn ges ökade resurser när inkomstutvecklingen nu försvagas och utgiftstrycket ökar.
- ✓ Det behövs särskilda medel för att lediga högskoleplatser i högre grad ska besättas av personer som nu varslas eller av personer som i produktionen kan ersättas av de varslade.
- ✓ Ett särskilt stöd för att anställda i utsatta branscher inte förlorar i kompetens under lågkonjunkturen bör snarast införas.

- ✓ Bostadsbyggandet har helt avstannat. Särskilt bristen på hyresbostäder skapar låsningar på arbetsmarknaden. Ett särskilt stöd till byggandet av sådana bör införas temporärt de närmaste åren och sedan utvärderas.
- ✓ En beredskap bör byggas upp för att temporärt under lågkonjunkturåren sänka mervärdesskatten.
- ✓ Småföretagen måste ha god likviditet. Staten bör införa en lånegaranti för så att produktiva småföretag inte går omkull på grund av svårigheter att låna pengar eller på grund av att kunder tillfälligt saknar betalningsförmåga. Systemet kan exempelvis administreras via ALMI.

Flera strukturella åtgärder har nu blivit ännu viktigare

- ✓ Ungdomskullarna på väg ut på arbetsmarknaden blir stora de närmaste åren. En allvarlig lågkonjunktur riskerar därför att slå hårt mot de unga. Antalet platser i högskolan måste öka kraftigt under en tioårsperiod för att möta detta.
- ✓ Alltför många unga misslyckas att klara kraven i grund- och gymnasieskolan och startar sitt vuxenliv med stora utbildningshandikapp. Det behövs ett omfattande kunskapslyft för unga för att hantera den situationen.
- ✓ Allt fler yrkesaktiva behöver förstärka sin utbildning i vuxen ålder. Lågkonjunkturen gör att allt färre vågar. Det behövs ett snabbt införande av ett omfattande stöd för finansiering av vuxnas vidareutbildning i arbetslivet.
- ✓ Avveckla snarast nedsättningen av socialavgifterna för unga och använd i stället resurserna till kraftiga utbildningsprogram för unga lågutbildade och för riktade anställningsstöd till unga arbetslösa.
- ✓ Det behövs ett moratorium för utförsäljning av statliga bolag

EU måste agera långsiktigt

- ✓ EU bör omfördela resurser från jordbrukstöd till omställningstöd och forskning för branscher och deras anställda som möter strukturella problem.
- ✓ EU:s nationella statistikmyndigheter bör ta fram officiell faktabaserad prisstatistik på fastighetsområdet eftersom fastighetspriserna starkt påverkar den ekonomiska utvecklingen och penningpolitiken.
- ✓ EU-kommissionen bör initiera ett nytt direktiv om skärpta etiska riktlinjer, begränsningar och genomskinlighet när det gäller finanssektorns aktiviteter samt av företagsledningars bonussystem.

De globala institutionerna måste agera kraftfullt

- ✓ IMF bör snarast tillsätta en global oberoende expertpanel för att noggrant analysera hur krisen startade och hur den kunde få ett så snabbt förlopp. Denna analys bör ligga till grund för nya internationella regler i syfte att hindra uppkomsten av nya finanskriser. Arbetet kan ske på samma sätt som den nyligen startade FN-panelen kring krisens orsaker och effekter.
- ✓ OECD bör analysera hur den uppkomna krisen bör leda till förändringar i de traditionella rekommendationerna. Analyser av finansmarknaderna och dess risker bör ges samma vikt som analyserna av arbetsmarknaden och den ekonomiska politiken.

- ✓ Den nya amerikanska administrationen måste inse allvaret i det ekonomiska läget och sjösätta ett mycket kraftfullt stimulanspaket som bör uppgå till minst två till tre procent av USA:s BNP.

Krisens upphov

Efter den lågkonjunktur som följde på IT kraschen 2000 och terrorattackerna den 11 september 2001 har industriländernas ekonomiska utveckling präglats av något som skulle kunna beskrivas som en superkonjunktur. Hög ekonomisk tillväxt, låg inflation, ökande sysselsättning och låga räntor. På samma sätt som så många gånger förr var det svårt att se något slut på härligheten. Globaliseringen och den nya tekniken hävdades kunna få den goda konjunkturen att fortsätta under mycket lång tid.

Det fanns de som tvivlade, som vågade säga att tillväxten i allt för hög grad byggdes upp av en fastighets-, finans- och kreditbubbla i USA och i många europeiska länder. Men huvudfaran av ekonomer, politiker och centralbanker och den breda allmänheten såg få om ens några faror. Och det mesta fortsatte som förut.

Men så började revorna i bubblan synas allt mer när det blev uppenbart att den amerikanska fastighetsmarknaden inte bara var kraftigt övervärderad, utan också höll på att rämna. Ändå borde den amerikanska fastighetsbubblan ha varit uppenbar för de ansvariga, inklusive den amerikanska centralbanken, kontrollmyndigheterna, Wall Street och olika ekonomiska bedömare i omvärlden.

Krisen hade sin grund i många samverkande faktorer. Banker och finansinstitut satsade enorma belopp på riskfyllda projekt trots egen svag kapitalbas. I ivern att blåsa upp finansinstitutens resultat och företagsledningars och anställdas bonusar pådyvlades redan betalningssvaga hushåll lån som dessa aldrig skulle kunna betala ens normala räntor för. En fortsatt fastighetsbubbla skulle lösa problemen var försäljningsargumentet. På samma sätt blundade man också när stora delar av medelklassen förköpte sig på för dyra fastigheter och när investmentbankerna löpte amok. Den dominerade tanken var att marknadskrafterna alltid själva löser problemet. Övertron på evigt stigande fastighetspriser var mycket vitt spridd. De övervakande myndigheterna struntade i att tillämpa normala kontroller. De tidigare så fruktade och aktade värderingsinstituten gav även banker och investmentbanker med orimligt risktagande högsta säkerhetsbetyg.

Det pågår en debatt om i vilken grad finansbranschens bonussystem bidragit till krisens uppkomst. Vår bild är att marknaden haft system som har uppmuntrat spridandet av missledande information, helt enkelt därför att de högst uppsatta i branschen har haft provisions-baserade ersättningar som lett till både ett kortsiktigt prioriterande av ökad utlåning oavsett riskerna och till incitament att skriva upp värdet av marknadsandelar och vinster som inte varit långsiktigt uthålliga. Dessutom har optioner på aktiehandel och bonussystem i praktiken drivit på affärer med extrema risker.

Till det kan läggas en finansmarknad som har förändrats. Traditionellt sett har banker och andra finansinstitut lånat ut pengar till företag och hushåll och behållit lånen som tillgång till dess att

de har löpt ut. (originate and hold). Under senare år har dock allt fler långgivare börjat med ett system som kallas för "originate and distribute". Det innebär att lån (även dåliga lån) ompacketeras och säljs vidare i form av värdepapper. Men för att kunna hålla på med denna försäljning krävs en ökad likviditet i banksystemet. För att skapa denna likviditet har bankerna i högre grad flyttat över mer av investeringarna till fristående investeringsbanker utanför bankernas egna balansräkningar. Den verksamheten bygger i hög grad på snabba affärer med korta löptider som måste omsättas snabbt och som kräver bättre tillgång till daglig likviditet.

Till bilden bör läggas en utveckling där så kallade Private Equity-fonder och Hedgefonder har kommit att spela en allt större roll i det finansiella systemet. Effekten har blivit att en allt större del av de finansiella rörelserna sker genom verksamheter som delvis ligger utanför myndigheternas tillsyn. Samtidigt bör det sägas att detta också har haft positiva effekter i form av ökad tillgång på riskkapital. Den viktigaste effekten här är dock att den finansiella sektorn har utvecklats mot mycket högre likviditetsbehov och väsentligt mindre genomskinlighet.

Även bristen på välfärdssystem spelade en viktig roll för krisens förlopp i USA men inte i Europa. Många amerikanska familjer har svag betalningsförmåga och bräcklig ekonomi även när de har arbete. I avsaknad av offentlig sjukvårdsförsäkring har t.ex. hushållens kostnader för privata sjukvårdspremier blivit den snabbast växande konsumtionsposten. Ändå saknar över 40 miljoner amerikaner helt sjukvårdsförsäkring och än fler har försäkringar som inte täcker dyrare ingrepp. Hälften av de över en miljon amerikanska hushåll som går i konkurs ett normalt år gör det för att de inte kan betala sina eller anhörigas sjukvårdsräkningar.

När företagen och inte samhället står för en stor del av de sociala kostnaderna, blir även normalt starka storföretag med tiden allt mer tyngda av pensions- och sjukvårdspremier. Detta leder till att ekonomiska nedgångar kostar företag och individer mycket mer än i Sverige. En mycket begränsad arbetslöshetsförsäkring och en närmast obefintlig arbetsmarknadspolitik bidrar i sin tur till att de som förlorar jobben i USA, om de får ett nytt jobb, i genomsnitt då tappat nära en femtedel av sin tidigare inkomst. En världsekonomi som bygger på de amerikanska hushållens uthålliga konsumtionsförmåga vilar därför på instabil grund.

De amerikanska hushållens överkonsumtion finansierades av att deras sparande gick ned från sju procent av de disponibla inkomsterna 2000 till negativa tal. Detta var möjligt genom att fastighetspriserna steg kraftigt och hushållen genom att öka sin belåning finansierade köp av kapitalvaror, tjänster och mindre varaktiga varor. I längden är en sådan utveckling ohållbar och många varnade för att prisuppgången på fastighetsmarknaden var en bubbla. Till slut sprack bubblan och fastighetspriserna har sedan 2006 sjunkit kraftigt och kommer att fortsätta att falla. Fallet är hittills särskilt kraftigt i tidigare expansiva områden som Kalifornien och Florida.

En nödvändig förutsättning för bubblan var den amerikanska centralbankens lågräntepolitik och övertron på de självsanerande marknadskrafternas förmåga. Och detta trots att det finansiella systemet skapat allt vidlyftigare och ytterst svårförståeliga konstruktioner av lånepaket som egentligen saknade normala säkerheter.

I ett sådant korthus brister den svagaste kedjan först, som i detta fall var s.k. subprimelån. Dessa gavs ofta till betalningssvaga hushåll där räntebetalningarna ofta hölls nere till ett minimum under flera år efter förvärvet men sedan ökade desto snabbare. Centralbanken och övriga övervakande myndigheter accepterade passivt detta utan att direkt ingripa eller att ens offentligt varna för dessa

låneexcesser. Än viktigare var att banksystemet framför allt de nästan helt oreglerade s.k. investmentbankerna tilläts ”paketera” om dessa riskfyllda lånefordringar så att de verkliga riskerna doldes för de slutliga långivarna.

Fallet i den amerikanska bostadsefterfrågan sprids nu till hela byggsektorn, vitvarubranschen och möbel- och textilproducenter. Liknande processer finns i Europa och även i Sverige. Bostadsbyten har varit en viktig stimulans för våra ekonomier. Allvarligast är den förmögenhetsminskning som bara för de amerikanska bostadsägande hushållen hittills kan ligga i storleksordningen 5 000 miljarder dollar och en ytterligare minskning med 3 000 miljarder dollar kan komma innan botten är nådd.. Dessa förmögenhetsminskningar kommer att kraftigt sänka de amerikanska hushållens efterfrågan på såväl inhemsk produktion och på import från omvärlden. Arbetslösheten i USA kan bli den högsta på en generation.

USA och dess import har varit draglok i den globala ekonomin. Nu kommer detta att dra baklänges vilket kommer att dämpa efterfrågan i alla länder med export till USA: Fler europeiska länder har fastighetsbubblor som oavsett den amerikanska utvecklingen hade briserat och skapat negativa spridningseffekter till omvärlden. Exempel på detta är Spanien, Irland och de baltiska länderna vars problem är inhemska och inte kan skyllas på omvärlden. I dessa länder skulle penningpolitiken tidigt ha stramats åt för att stoppa bostadsbubblorna. Men förutsättningarna för en sådan nationellt anpassad politik saknas när penningpolitiken ska ta hänsyn till en hel kontinents situation. Ansvar för penningpolitiken i Baltikum faller tungt på de svenska storbanker som i praktiken styr ländernas penningpolitik.

Det förlopp som nu spelas upp innebär att i ett första skede imploderar de fastighetsprisbubblor som tidigare blåsts upp. Detta leder å ena sidan till mycket snabbt synliga kriser för banksystemen och aktiebörserna. Men när hushållens förmögenhet sjunker så leder detta till att de minskar sin konsumtion vilket minskar efterfrågan på varor och tjänster och på arbetskraft och till lägre import och därmed negativa effekt på omvärlden.

En tumregel anger att en förmögenhetsminskning med 100 dollar leder till minskad konsumtion med 5 dollar. Detta innebär att i USA kommer konsumtionsefterfrågan bara genom fastighetsprisfallet att minska med omkring 400 miljarder dollar. Fallet på aktiebörsen i USA med i storleksordningen 6 000 miljarder dollar kommer ytterligare att dämpa efterfrågan.

Vad som nu sker är att hushåll som ser sina förmögenheter krympa kommer att öka sparandet och därmed minska efterfrågan i ekonomierna med starka negativa effekter också på efterfrågan från omvärlden.

Efterfrågefallet kommer att i USA leda till högre arbetslöshet och sämre finanser för delstater och kommuner. Dessa är tvingade att uppvisa budgetbalans. Lägre potentiella inkomster från fastighetskatter kommer att framöver ytterligare att förvärra ”kommunernas” ekonomiska läge. I denna andra våg riskerar därför sysselsättningen att falla i offentlig sektor och krisen fördjupas.

Hushållens försök att öka sparandet måste kompenseras av att andra sektorer eller andra länder minskar sitt sparande. Den nya amerikanska administrationen borde i detta läge presentera ett expansivt program som kompenserar för hushållens efterfrågebortfall d.v.s. uppgå till storleksordningen minst 400 miljarder dollar. Om ett sådant program kommer kan det förväntas vara utformat så att det vrider efterfrågan mot hemmaproduktion och att man försöker hålla

tillbaka importläckaget. I sin tur innebär det att skattesänkningar och bidragshöjningar etc. mer går till låg och medelinkomsttagare med låg importbenägenhet samt till investeringar i infrastruktur, miljösatningar etc. som har lågt importinnehåll och till att stötta delstaternas ekonomi och "kommunernas".

Eftersom ett stimulanspaket kommer att dämpa arbetslösheten och stödja efterfrågan kommer de offentliga budgetarna även på kort och medellång sikt att försämrats med vida lägre tal än vad stimulanspaketet brutto skulle peka mot. Kvar står dock att även omvärlden får bära en avsevärd börda av det amerikanska efterfrågebortfallet.

I Europa drabbades den brittiska ekonomin av klar lågkonjunktur och nu har en rad andra europeiska länder ledda av den tyska ekonomin hamnat i allvarlig recession. Än större problem med viktiga spridningseffekter till det svenska banksystemet kommer från att de tidigare snabbt växande baltiska länderna, med för några år sedan närmast tvåsiffrig tillväxt, nu har nolltillväxt eller negativ tillväxt.

Den rådande krisen visar hur viktig den amerikanska ekonomin är för världsekonomin. Amerikanska konsumenter har i årtal genom sin överkonsumtion och import gett kraft åt europeisk och asiatisk exportindustri. Effekterna har blivit mycket stora underskott i den amerikanska utrikeshandeln medan Kina och Europa inklusive Sverige visat på mycket stora överskott.

Många europeiska länder med fastighetsbubblor kan definitivt stå inför liknade problem som vi sett i USA. För egnahem och bostadsrätter är prisutvecklingen ofta inte genomskinlig eller byggd på offentlig med vetenskapliga metoder utvecklade statistik. För sådana tillgångar kan man därför inte beräkna några mer "sanna" värden eller klart ange om över- eller undervärdering förekommer, vilket gör att de penningpolitiska besluten inte byggs på fullständig information.

Internationella Valutafonden, (IMF), i Washington tillämpade i sin rapport om fastighetsmarknaderna i somras en komplicerad värderingsmodell där en rad faktorer tilläts bestämma om marknaderna vara över- eller undervärderade. Enligt rapportens metoder fanns övervärderade fastighetsmarknader även i de flesta europeiska länder. För Sverige beräknades övervärderingen till 15 procent, vilket var i nivå med den i flera andra länder men mindre än i de mest uppblåsta.

Sedan den beräkningen gjordes har marknaderna snabbt förändrats. Å ena sidan kan priserna ha sjunkit och högre konsumentpriser gjort den reala övervärderingen mindre men å andra sidan kan högre räntor, ökad arbetslöshet och svagare inkomstutveckling ha blåst upp bubblorna eftersom sådana faktorer ska påverka fastighetsvärdena.

Vad vi hittills sett är främst hur kriseffekterna slagit på banker och börser runt om i världen. Här finns en medial genomslagskraft. Men mer i det tysta har den reala produktionen och sysselsättningen påverkats.

Världen har ställts inför en situation där olika typer av kriser förstärker varandra vilket gör världsekonomin svår att prognostisera. Risken finns att vi hamnar i en så allvarlig situation att den närmast kan beskrivas som en ekonomisk härdsnämma. Hushållen förlorar sin framtidstro, har i hög grad skuldsatt sig för mycket och drar kraftigt ned på konsumtionen. Priserna kan börja falla vilket gör att konsumenterna kan börja avvakta ännu längre med inköpen, vilket ytterligare förvärrar läget. Bankerna och hela det finansiella systemet saknar förtroende för sin egen

verksamhet, vilket ökar likviditetsproblemen i hela ekonomin. Hushåll och företag får då svårt att låna. Företagen får inte avsättning för sina produkter i tillräcklig grad, vilket leder till fler varsel och åtföljande arbetslöshet.

Den finansiella krisen har dragit med sig ned en rad andra viktiga samhällssektorer. Krisen är omedelbart synlig genom att börsfall sekundsnabbt registreras och fortplantas från land till land. Primärt slår detta mot banksektorns egna aktievärden och mot de marknader framför allt i de nya tillväxtländerna där ohämmad spekulation drivit upp börskurser och långivning till orimliga nivåer. Men krisorkanen har också dragit med sig företag och länder med i grunden solida finanser.

Efterfrågan i världsekonomin kommer att sänkas så länge fastighetspriserna faller och det är självfallet omöjligt att hålla dem uppe på en artificiell nivå. Däremot kanske man kan hindra att tidigare överslag följs av en kraftig underslag.

En effekt av kriserna är kraftiga börsfall. Sådana minskar förmögenheterna hos hushåll och pensionsfonder etc. vilket i sin tur dämpar konsumenternas köpkraft. Börsfall innebär också att möjligheterna för företagen att till överkomliga kostnader skaffa sig nytt rörelsekapital minskar. I det läget vore det synnerligen oklokt om den svenska regeringen ytterligare dränerar riskkapitalmarknaden genom att fortsätta utförsäljningen av statliga företag. De priser sådana skulle inbringa är också avsevärt lägre än tidigare beräknat.

Globaliseringen medför att i stort sett alla länder påverkas snabbt. De gamla industriländerna direkt genom sammanbrotten på de finansiella marknaderna och genom att det ena landets import är det andra landets export. De råvaruexporterande länderna, som kunnat se sina exportpriser kraftigt stiga när oljepris och andra bristvaror närmast exploderat i pris, kommer att få svagare inkomstutveckling. Inte ens tillväxtekonomier som Kina, Indien och Korea kommer att klara sig utan negativa effekter. Den kinesiska exportindustrin är starkt beroende av den amerikanska marknaden och ofta uppbyggd av amerikanska företag.

Den amerikanska negativa cirkeln upprepas nu i land efter land i Europa inklusive Sverige. Fastighetspriserna faller, hushållens förmögenheter minskar, hushållens sparande ökar, banker och finansinstitut kommer i kris, oegentligheter i finanssektorn blottas, vetlösa företagsköp uppenbaras, den privata konsumtionen faller, varslen ökar, efterfrågan faller, arbetslösheten ökar, kommunsektorn får ekonomiska problem genom minskade inkomster och ökade utgifter. Till detta kommer den minskade efterfrågan från omvärlden.

Hushållens ökade sparande måste då motsvaras av ett minskat sparande i andra samhällssektorer eller av ökade handelsöverskott mot omvärlden. Ett redan synligt tecken är att det offentliga sparandet automatiskt minskar men detta är inte en effekt av ökade offentliga satsningar utan en effekt av ökat hushållssparande.

En ny diskussion om hur EU skall kunna agera kommer med all säkerhet som en följd av krisen. I EU-systemet har man aldrig utgått från eller kunnat förutse att medlemsländerna samtidigt drabbas av en ekonomisk nedgång av den magnitud som vi nu ser. EU:s budget går till övervägande del till jordbruksstöd och till strukturfonder. Frågan man ställer sig är hur befolkningarna kommer att uppfatta det faktum att stora samordnade insatser skulle behövas, men att de gemensamma institutionerna inom EU inte har verktygen att agera?

Några slutsatser:

Riskerna på de finansiella marknaderna har under de senaste decennierna närmast blivit omöjliga att analysera även för företag, centralbanker och internationella organisationer trots enorma analysresurser. Nu krävs ett nytänkande där inte den finansiella sektorn själv får dominera eller där självsanering antas kunna skapas av fria marknader.

Många tvingas nu följa det brittiska exemplet och bära en stor del av banksystemets risker men ska då ställa motkrav så att skattebetalarna inte drabbas mer än nödvändigt och garantera att dagens skadliga system med orimliga bonusar till företagsledningarna fortsätter. Vi bedömer att de insatser som statliga myndigheter nu gjort och lovat göra för att stabilisera det svenska banksystemet borde vara tillräckliga för att garantera systemet och möjliggöra att banksystemet fyller sin samhällsekonomiska funktion.

Den kris som nu drabbar i stort sett alla länder är en efterfrågekris där hushållens förmögenhetsförluster leder till ökat hushållssparade som i sin tur minskar efterfrågan på varor och tjänster, import och på arbetskraft. För att inte ge upphov till en allvarlig negativ spiral måste detta mötas av medvetna insatser så att efterfrågan och sysselsättning kan hållas uppe och de negativa effekterna av krisen dämpas.

De globala institutionerna måste agera kraftfullt...

- ✓ IMF bör snarast tillsätta en global expertpanel för att noggrant analysera hur krisen startade och hur den kunde få ett så snabbt förlopp. Denna analys bör ligga till grund för nya internationella regler i syfte att hindra uppkomsten av nya finanskriser.
- ✓ OECD bör analysera vad den uppkomna krisen bör leda till för ändringar i de traditionella rekommendationerna. Analyser av finansmarknaderna och dess risker bör ges samma vikt som analyserna av arbetsmarknaden och den ekonomiska politiken.
- ✓ Den nya amerikanska administrationen måste inse allvaret i det ekonomiska läget och agera genom ett mycket kraftfullt stimulanspaket under en begränsad period. Detta bör uppgå till minst två till tre procent av landets BNP.

EU måste agera långsiktigt

- ✓ EU bör omfördela sina resurser från jordbrukstöd till omställningstöd och forskning för branscher och deras anställda som möter strukturella problem.
- ✓ EU:s statistikmyndigheter bör ta fram officiell faktabaserad prisstatistik på fastighetsområdet eftersom prisutvecklingen där starkt kan påverka den ekonomiska utvecklingen och penningpolitiken.
- ✓ EU-kommissionen bör initiera ett nytt direktiv om skärpta etiska riktlinjer, begränsningar och genomskinlighet när det gäller finanssektorns aktiviteter samt av företagsledningars bonussystem.

Krisens effekter i Sverige

Det finns en föga produktiv debatt om ekonomierna befinner sig i recession enligt statistiska definitioner. Mer väsentligt är att konstatera att sedan en tid är tillväxten helt otillräcklig för att skapa full sysselsättning nationellt och så svag internationellt att det leder till klart minskad efterfrågetillväxt för vår export.

Den amerikanska krisen ligger tidsmässigt före den svenska. Det betyder att de effekter som drabbar amerikanska löntagare kommer att drabba även svenska hushåll men med viss fördröjning. Det betyder kraftigt minskade tillgångsvärden på bostäder, väsentligt tyngre skuldsättning, minskade möjligheter till byte av bostad eller bostadsort och högre arbetslöshet. För börskurserna finns ingen sådan tidsfördröjning utan kris på en stor marknad sprids omedelbart globalt. Kanske lika allvarligt som de hårda direkt monetära effekterna av krisen är att hushållen har förlorat framtidstro och trygghet.

Hushållen söker efter sätt att kompensera ökad ekonomisk otrygghet med mer sparande vilket kraftigt dämpar den ekonomiska aktiviteten. Detta är en helt rimlig reaktion, särskilt i USA där arbetslöshet sällan innebär arbetslöshetsersättning eller arbetsmarknadsutbildning utan som tidigare nämnts oftare förlust av hälsovårdsförmåner, pensioner, resurser till barnens utbildning och ofrivillig flyttning. Otrygga hushåll sänker efterfrågan i ekonomin.

Normalt brukar den svenska ekonomin följa ett konjunkturförlopp där påverkan från omvärlden skapar perioder med högkonjunktur och stark efterfrågan på arbetskraft följt av lågkonjunkturer med motsatsen. I början av 2000-talet hävdade många att "den nya ekonomin" innebar att konjunkturförloppen skulle försvinna och evigt goda tider råda och marknaderna själva skulle lösa eventuella problem. Allt som skett sedan dess visar övertydligt hur fel denna uppfattning var.

IT-bubblan följdes av en kraftig lågkonjunktur i början av detta decennium. När den internationella konjunkturen sedan vände uppåt kunde också svensk ekonomi dra nytta av detta och framför allt produktion och produktivitet öka snabbt. Jobbtillväxten kom dock senare och det var först från 2006 som den internationella konjunkturuppgången också drog igång den svenska arbetsmarknaden. Återigen blev konjunkturbedömarna överoptimistiska och prognoser om flerårig hög tillväxt kom slag i slag.

I stället har tillväxttalen kraftigt reviderats ned i alla nya prognoser. Den enighet som finns är att industriländerna inklusive Sverige står inför en allvarlig lågkonjunktur. Lågkonjunkturen hade börjat redan före den finansiella härdsmltan och det som nu skett på finansmarknaderna fördjupar och förlänger krisen.

Detta sker samtidigt som en rad internationella strukturkriser nu blottas bl.a. i fordonsindustrin och flyget och runt hörnet kan vänta nationella problem i varuhandeln. Strukturkriserna kommer att medföra att berörda branschers sysselsättning och roll i ekonomin kommer att långsiktigt minska. Flera av de branscher som befinner sig i kris genererar i verkligheten omfattande sysselsättningseffekter även i andra sektorer. Ett misslyckande med att hantera den industriella krisen kommer därför att i nästa led resultera i betydligt större jobbförluster.

Precis som förloppet blivit i USA kommer problemen i det privata näringslivet att med viss

fördröjning visa sig också i kommunsektorn, eftersom den sektorns ekonomi är mycket känslig för den totala sysselsättningsutvecklingen i ekonomin och för bidragsberoendet. Många kommuner kommer att drabbas av akuta ekonomiska problem samtidigt som den tjänsteproduktion som sektorn svarar för av bl.a. demografiska skäl kommer att långsiktigt kräva ökad sysselsättning.

Olika krisscenarier

Det går självfallet inte i dag att mer bestämt förutsäga hur djup och hur långvarig krisen kommer att bli. Men ingen torde längre kunna betvivla allvaret i krisen.

Tidigare fanns bedömare som såg krisen framför allt i USA som ett kortvarigt fenomen som kunde illustreras av ett V med en snabb nedgång följt av en snabb uppgång. Bushadministrationens motåtgärder blev tillfälliga stimulanser vars effekter nu avklingat. I dag torde bara extrema optimister tro på en sådan kortare begränsad nedgång.

I stället gäller frågan om vi står inför den allvarligaste nedgången sedan 1930-talsdepressionen med ett djup och längd som är värre än andra lågkonjunkturer under efterkrigstiden – ett flerårigt kristillstånd med en fördröjd uppgång. Man brukar illustrera detta som ett U-format förlopp.

Eller står vi i värsta fall inför ett scenario där ekonomierna dras ned i en negativ cirkel där tillväxten faller dramatiskt, priserna sjunker, arbetslösheten stiger och där varje försämring ytterligare drar ned framtidstro, konsumtion och ekonomisk utveckling. Man illustrerar detta med ett L-format förlopp där längden på krislinjen riskerar att bli mycket lång.

Inför dessa scenarion är det viktigt att komma ihåg att industriländernas ekonomier har betydande inre stabiliserande krafter. Löntagare och pensionärer spenderar nästan hela sin inkomst och genom detta skapar de efterfrågan på produktion och arbetskraft i andra delar av ekonomin och i utlandet. Företag och offentliga myndigheter som investerar skapar på liknade sätt ny efterfrågan.

Störningarna kommer framför allt från spänningen mellan sparande och investeringar och från förändrad utländsk efterfrågan. Finanssektorn är en aktör som ska föra samman andra aktörer som sparare och investerare. När den marknaden inte fungerar kan det allvarligt rubba balansen i samhällsekonomin.

Sedan lång tid har inkomstfördelningen i industriländerna förskjutits från löner till vinster i takt med att löneandelarna av den samlade produktionens värde har sjunkit och vinstandelarna stigit. Dessutom har i många länder lönernas fördelning bland löntagarna förändrats så att lönerna ökat snabbare för höginkomsttagare än för medel och låginkomsttagare. *I USA har exempelvis 90 procent av hushållens inkomstökningar de senaste decennierna tillfallit de tio procent bäst betalda och av detta hela 60 procentenheten den bäst betalda procenten hushåll.* Skatteförändringar har de senaste decennierna oftare inneburit att en större skattebörd lagts på medel- och låginkomsttagare relativt sett än på höginkomsttagare.

Dessa förskjutningar har inneburit att också ekonomiernas inre robusthet mot konjunktursvingningar har försämrats. De starkare svenska fackföreningarna och mer utbyggda trygghetssystemen har inneburit att löneandelen av förädlingsvärdet inte har fallit lika mycket som i länder med

svagare automatiska stabilisatorer. Medel och låginkomsttagare har högre konsumtionsandel än höginkomsttagare. Nästan hela löneinkomsterna används till konsumtion och skapar därmed ny efterfrågan. Andelen nödvändighetsvaror är högre bland normalinkomsttagare än bland extrema höginkomsttagare. Däremot brukar företagets vinster i lägre grad skapa ny efterfrågan genom att de investeras.

De ökade inkomstskillnaderna mellan olika hushåll och den minskade löneandelen och höjda vinstandelen gör därför industriländernas ekonomier mindre motståndskraftiga mot konjunktursvängningar. Ytterligare en destabiliserande faktor är att delar av den offentliga sektorn har privatiserats och därmed sannolikt har mindre trygga anställningar än tidigare.

Både konjunktur och strukturproblem

Sverige drabbas nu genom att svenska konsumenter och investerare upplever ökad osäkerhet och sämre framtidstro och drar ned på konsumtion och investeringar. Till detta kommer återverkningarna i näringslivet av krisen i finanssektorn och svagare exportmarknader.

I USA, som ligger konjunkturmässigt före Sverige, stiger som nämnts hushållssparandet kraftigt, den privata konsumtionen upphör att växa och rasen är särskilt kraftiga för varaktiga konsumtionsvaror och värst för motorfordon följt av hemelektronik. Däremot hålls konsumtionen av många privata tjänster ännu uppe. Bostadsbyggandet är i närmast fritt fall. Liknande effekter kan säkerligen väntas visa sig även i Sverige.

Om ett kraftigt Obama-stimulanspaket genomförs kommer detta sannolikt att utformas så att det till lägsta budgetkostnad främst gynnar inhemska amerikanska sektorer och läckaget till omvärlden i form av import att bli mer begränsat än de paket som Bushadministrationen genomförde.

Sverige och övriga Europa kan inte passivt vänta på att USA ska lösa problemen. Den internationella lågkonjunkturen och finanskrisen kommer att leda till allvarliga strukturproblem i en rad av våra viktiga branscher. Dessa kriser slår hårt mot specialiserad arbetskraft och specialiserade regioner. Det kommer att innebära att sysselsättningen i dessa branscher kommer att minska och de som förlorar sina arbeten måste söka arbete i andra samhällssektorer. Många av de drabbade sektorerna är sådana som idag är högproduktiva och ger goda anställningsvillkor och riskerna är uppenbara att de ersätts av arbeten med lägre produktivitet och sämre lönebetalningsförmåga.

Självklart riskerar finanssektorn och näraliggande branscher som försäkringssektorn att drabbas hårt. Hit hör aktörer som fondbörsen och olika investmentbanker och bankernas specialavdelningar. Regionalt drabbar detta Stockholm hårdast.

De sektorer som hittills mest uppenbart drabbats är den för svensk ekonomi så viktiga bilindustrin och den mindre båtbyggerbranschen. Ungefär 140 000 personer arbetar inom fordonsbranschen i Sverige, varav 20 000 är medlemmar i TCO förbundet Unionen. Mycket stora varsel om uppsägningar har lagts för fordonsindustrin. De två stora personbilsföretagen har ekonomiskt svaga ägare och möter ras i efterfrågan både i USA och i Europa. Volvos personalneddragningar är bara början på en lång kedja med underleverantörer i olika led. Även lastvagnarna har drabbats av att företagets transportbehov inte växer lika snabbt som förväntas och kundernas akuta svårigheter

att låna till investeringar i fordon. De olika delarna av fordonsindustrin har kraftig slagsida åt Västsverige och det är därför där och på dessa arbetsmarknader och kommuner som problemen främst kommer att visa sig. Den regionala koncentrationen och produkternas karaktär försvårar för samhället att kompensera de lokala arbetsmarknaderna för den bortfallna efterfrågan.

Fackförbundet Unionen har nyligen presenterat ett brett förslagspaket: "Krafttag för bilindustrin", med förslag för utveckling av Västsverige och svensk bilindustri. Förslagen har bred täckning och bygger på den detaljerade branschkunskap som finns inom förbundet. Vi stödjer förslagen och rekommenderar alla berörda att ta direkt del av dem.

Under 90-talskrisen råkade många småföretag ut för en situation där de trots att de var välskötta och produktiva ändå gick omkull på grund av dålig likviditet, man fick inte betalt av kunderna och kunde själva inte betala fordringsägarna. Det är viktigt att undvika en liknade situation om krisen förvärras. Tusentals småföretag tvingades också av sina svenska banker under flera år betala orimligt höga räntor när bankerna sökte återställa sin soliditet. Detta förlängde krisen.

Andra sektorer som kommer att drabbas men där effekterna ännu inte klart visats är byggsektorn, reklamsektorn och handeln. Byggsektorn kommer att drabbas av ökade kostnader för boendet, färre bostadsbyten och fallande bostadspriser. Vid ökande arbetslöshet och otryggare arbetsliv kommer efterfrågan på nyare och större bostäder att försvagas.

Byggsektorn har mycket betydande spridningseffekter på andra delar av ekonomin. Bostadsbyten brukar leda till att de nya ägarna förändrar sina bostäder med nya vitvaror, ombyggnader och möbelbyten etc. Spridningseffekterna av svagare bostadsefterfrågan kan därför bli mycket stora.

Enligt internationell forskning finns ett nära samband mellan bostads- och arbetsmarknaderna. För att strukturuomvandling och lågkonjunkturer inte ska leda till ökad kronisk arbetslöshet måste bostadsmarknaden både erbjuda möjligheter i regioner med efterfrågan på arbetskraft och möjligheter att utan alltför stora kostnader lämna bostäder på orter med hög arbetslöshet och svag efterfrågan på arbetskraft.

Forskningen påvisar att tillgången på hyresbostäder påverkar möjligheterna till geografisk rörlighet. De arbetslösa har större geografisk rörlighet än de med arbete. Ägare till belånade bostäder hade lägre bostadsrörlighet än de som bodde på annat sätt t.ex. med hyresrätt. Om husägaren drabbas av arbetslöshet är de enligt forskningen mindre flyttningsbenägna än hyresgäster eftersom de har större svårigheter att flytta, vilket kan förlänga arbetslöshetstiderna. För att arbetsmarknaden ska fungera bra både på krisorter och i tillväxtområden måste det kunna finnas ett rimligt utbud av hyresbostäder. Integrationen av invandrare i det svenska samhället blir hart när omöjlig om inte rimliga hyresbostäder finns.

Samtidigt har särskilt de senaste åren den ekonomiska politiken inneburit att stödet till nybyggnad av hyresbostäder kraftigt skurits ned och attraktiva delar av det befintliga beståndet övergått i ägarbostäder.

Under senare år har en kraftig utbyggnad skett av olika köpcentra kring storstäder och andra centralorter. I ett första led kanske mindre butiker pressas marginalmässigt och deras uthållighet testas. Men en starkt försvagad konsumtion kan leda till en massdöd bland mindre butiker och kris även för många stora centra.

Ett nytt mönster internationellt är att det senaste decenniet har efter lågkonjunktrens botten har det tagit allt längre tid innan sysselsättningen återhämtat sig. Samtidigt har de senaste svenska lågkonjunkturerna ökat utsorteringen från arbetslivet. Varje kraftig lågkonjunktur tenderar att öka antalet individer som slås ut från arbetslivet.

Slutsatser

Strukturkriserna kommer att innebära att flera branscher omskapas. I efterhand kommer vi att se att de har krympt, sysselsättningen har minskat och produktionen antingen lagts ned eller kraftigt omvandlats. Branscher som däremot drabbas av konjunkturella efterfrågebortfall tvingas möta minskad efterfrågan med neddragningar men när konjunkturen vänder igen kommer efterfrågan tillbaka.

Flera av strukturkriserna kan ha globalt ursprung där den globala efterfrågan krymper och antalet företag måste minska. Vilka företag som tvingas ge upp avgörs inte bara av konsumenternas efterfrågan eller produkternas kvalitet utan också av företagets ägarstruktur och finansiella muskler etc. Den hittills hårdast drabbade sektorn är fordonsindustrin. Unionen har för den sektorn och dess lokaliseringssorter tagit fram, ett brett utvecklingsförslag som vi rekommenderar alla berörda.

Vidare behövs:

- ✓ Särskilda medel för att lediga högskoleplatser i högre grad ska besättas av personer som nu varslas eller av personer som i produktionen kan ersättas av de varslade.
- ✓ Ett särskilt stöd för att anställda i utsatta branscher inte förlorar i kompetens under lågkonjunkturen bör snarast införas.
- ✓ Bostadsbyggandet är i fritt fall. Särskilt bristen på hyresbostäder skapar låsningar på arbetsmarknaden. Ett särskilt stöd till byggandet av sådana bör införas temporär de närmaste åren och sedan utvärderas.
- ✓ Ungdomskullarna på väg ut på arbetsmarknaden blir stora de närmaste åren. En allvarig lågkonjunktur riskerar därför att slå hårt mot de unga. Antalet platser i högskolan måste öka kraftigt under en tioårsperiod för att möta detta.
- ✓ All för många unga misslyckas att klara kraven i grund- och gymnasieskolan och startar sitt vuxenliv med stora utbildningshandikapp. Det behövs ett omfattande kunskapslyft för unga för att hantera den situationen.
- ✓ Allt fler yrkesaktiva behöver förstärka sin utbildning i vuxen ålder. Lågkonjunkturen gör att allt färre vågar. Det behövs ett snabbt införande av ett omfattande stöd för finansiering av vuxnas vidareutbildning i arbetslivet.
- ✓ Efterfrågan måste stödjas genom tidigareläggning av långsiktigt planerade infrastruktursatsningar och genom att kommunsektorn ges resurser när inkomstutvecklingen nu försvagas och utgiftstrycket ökar.
- ✓ Småföretagen måste ha god likviditet. Staten bör införa en lånegaranti för småföretag så att produktiva småföretag inte går omkull på grund av svårigheter att låna pengar eller på grund av att kunder tillfälligt saknar betalningsförmåga. Systemet kan exempelvis administreras via ALMI.

Hushållen drabbas

Svenska hushåll drabbas av krisen på många sätt. Många upplever själva en ökad arbetslöshetsrisk eller att deras anhöriga kommer att möta ökade problem att inträda i arbetslivet. I många regioner kommer man att se den viktigaste arbetsgivaren försvinna med åtföljande effekter på kommuners och landstings ekonomi och på efterfrågan mot det lokala näringslivet. Hushållen ser också sina tillgångar i aktier och fonder kraftigt sjunka i värde.

För många hushåll kommer sannolikt det att ta lång tid att ta till sig att deras bostäder inte längre har samma värde som det grannarna tidigare sålde för. Det är notoriskt svårt att beräkna några ”sanna” värden för fastigheter men mycket talar för att det även i Sverige var en bubbla på bostadsmarknaden. Lika litet som aktiekurser kan hållas uppe varaktigt med offentliga medel kan fastighetspriserna göra det. Hushållen tvingas acceptera att de är mindre förmögna eller rättare sagt att det tidigare läget egentligen var fiktivt.

De stora vinnarna blev de som sålde på toppen eller nära toppen och inte förvärvade ny bostad. Byggsektorn gjorde också stora vinster. Förlorarna är de senaste årens nytilträdande som tvingats betala mer än det långsiktigt hållbara, där finns sannolikt många barnfamiljer i storstäderna som nu sitter med höga lån, pressad ekonomi och fallande värden på de hus eller lägenheter de köpt.

Till vinnarna på i alla fall kort sikt hör de som ägt mark eller andra produktionsfaktorer som använts i nyproduktionen och som gett höga vinster de senaste åren.

De mest utsatta hushållen är de som drabbas av arbetslöshet genom strukturella förändringar och bor i drabbade svaga regioner och som nyligen köpt egen bostad som nu är omöjlig att utan mycket stora förluster avyttra. Deras problem förvärras av att det i de expansiva regionerna finns allt färre hyresbostäder då både nybyggnationen minskat kraftigt samtidigt som omvandlingen av hyreslägenheter till bostadsrätter varit omfattande. I just sådana fall erbjuder det amerikanska systemet en lättnad då den nyblivne husägare där bara behöver lämna i nyckeln och långgivaren övertar ansvaret. I Sverige möter den arbetslöse nu ett sämre a-kasseskydd, sämre möjligheter till kompetensutveckling genom arbetsmarknadsutbildning, komvux etc. vid arbetslöshet jämfört med vid tidigare kriser. Samtidigt har kraven att byta bostadsort ökat.

Slutsatser

De politiska ledarna har få alternativ. Att återställa tryggheten och framtidstron är centralt i krisbekämpningen. Detta underlättas inte av att politiska ledare och analytiker så länge förnekat krisens existens. Det är mycket lättare att skapa otrygghet än att bygga upp den. Ett första steg vore att erkänna att många är otrygga. Sedan gäller att täta de hål i tryggheten som kan nås med politiska medel. Det gäller att stärka de trygghetssystem vi har i form av a-kassa, sjukförsäkring, arbetsmarknadsutbildning, vuxenutbildning och våra universitet och högskolor. Generella skattesänkningar har begränsade effekter på efterfrågan när hushållen upplever så stor otrygghet. Då går skattesänkningar ofta till ökat sparande i olika former. Undantag är riktade extra stöd till t.ex. barnfamiljer, studerande och sjuka eller arbetslösa där stimulanserna i högre grad används till konsumtion som håller hjulen i ekonomin igång.

Sverige behöver en positiv trygghetschock...

- ✓ Barnfamiljernas ekonomi bör förstärkas genom tillfälliga höjningar av barnbidragen.
- ✓ Studenternas ekonomi måste förstärkas genom en rejäl höjning av studiebidraget.
- ✓ Arbetslöshetsförsäkringen måste byggas upp igen. Avgiften måste sänkas kraftigt, kvalifikationskraven sänkas, differentieringen av avgifterna tas bort och ersättningstaket höjas kraftigt.

Generell ekonomisk politik

Under många decennier av efterkrigstiden dominerade synsättet att samhället genom finanspolitik kunde och borde dämpa konjunktursvängningarna genom att strama åt efterfrågan under högkonjunkturer och öka efterfrågan under lågkonjunkturer.

När det rör sig om strukturkriser var läget svårare. Historien är dystert när det gäller att med stöd upprätthålla verksamheter som strukturellt sett borde krympa eller försvinna. Jordbrukspolitiken har varit och är ett avskräckande exempel på misslyckad strukturpolitik.

Sektorer som förväxat sig eller där som inte längre producerar produkter som möter efterfrågan kan inte varaktigt hållas under armarna. Problemet är att avgöra om ett efterfrågebortfall är tillfälligt och konjunkturberoende eller långsiktigt strukturellt. I det senare fallet kan inte och skall inte samhället med konstlade medel hålla uppe efterfrågan. Samtidigt gäller att ofta samverkar konjunkturrella och strukturella faktorer.

Konjunkturrella svängningar i ekonomin ska däremot utjämnas. Tidigare kriser har i hög grad lett fram till ett systemskifte i synen på krisbekämpning så att penningpolitiken har getts huvudrollen att aktivt påverka konjunkturen. Finanspolitiken hävdades främst ha en roll genom att ökad arbetslöshet och minskande skatteunderlag gav lägre skatteinkomster och större offentliga utgifter. Därigenom hålls konsumenternas efterfrågan uppe och därmed stabiliseras "automatiskt" ekonomin.

Vi befinner oss nu i ett läge där hushåll och företag söker efter att reducera sina risker framförallt för att inte ha råd att betala det nödvändiga. Det innebär att man skiftar fokus från konsumtion till sparande. Det leder till att åtgärder som kanske fungerar bra i normala konjunkturlägen som skattesänkningar inte automatiskt leder till ökad konsumtion. I stället behövs mer riktade stimulanser till grupper och sektorer som har en undertryckt konsumtion eller kan tidigarelägga investeringar. Det ställer andra krav på staten att vara mer expansiv för att hålla uppe investeringar och efterfrågan. Nu är det läge för en klassisk keynesiansk politik.

De svenska offentliga budgetarna är starkt konjunktur känsliga. Ur stabiliseringssynpunkt är detta i högsta grad positivt. Trots detta brukar denna känslighet kritiseras. De försämringar som de senaste åren gjorts av trygghetssystemen på arbetsmarknaden minskar de offentliga budgetarnas känslighet för konjunkturen men förvärrar samtidigt konjunktursvängningarna. De leder därför till att lågkonjunkturer får snabbare och starkare genomslag och att därför arbetslösheten förvärras.

Kritiker av finanspolitiken brukar hävda att det tar tid att inse att en konjunkturedgång skett, att besluta om motåtgärder och att få dessa att träda i kraft och få genomslag i ekonomin.

Finanspolitikens har givetvis svagheter och möjligheterna att via den precisionsstyra ekonomierna är begränsade. Men ideologiska låsningar eller teoretiska spetsfundigheter får inte hindra att finanspolitiken används vid djupa kriser i ekonomierna av det slag som inträffade i början av 1990-talet resp. början av 2000-talet och som vi nu uppenbart är på väg in i. Vi är sannolikt snart i ett skede då det är riktigt att frånga tidigare satta utgiftsbegränsningar för att få tillräcklig effekt i krisbekämpningen.

De automatiska stabilisatorerna har direktverkan. I en lågkonjunktur får stat och kommuner sämre finanser genom att hushåll och företag betalas in mindre inkomst- och konsumtionskatter. Samtidigt ökar bidragsutgifterna. En effekt av detta blir att hushållens inkomster inte minskar lika snabbt. Stabilare inkomster gör att hushållen kan hålla uppe sin konsumtion, vilket dämpar konjunkturedgången.

IMF betonar i sin oktoberrapport betydelsen av automatiska stabilisatorer inklusive ersättningarna till de arbetslösa. Man framhäver betydelsen av att t.ex. a-kassesystem är mer konjunktur-stabiliserande. Ett förslag som IMF presenterar är att höja ersättningsgraden i arbetslöshetsförsäkring under lågkonjunkturer då det är svårare för arbetslösa att hitta ett nytt arbete.

I sin senaste utgivna globala ekonomiska rapport analyserar Internationella valutafonden, IMF, olika ekonomisk-politiska medels effektivitet. För de utvecklade industriländerna som medtagits är slutsatsen att existensen av automatiska stabilisatorer och mer aktiv penningpolitik är de effektivaste medlen mot lågkonjunkturer. De automatiska stabilisatorerna i form av minskade skatteintäkter och ökade utgifter verkar direkt i lågkonjunkturer och hindrar inkomstfallen för hushåll och håller därmed uppe efterfrågan.

Automatiska stabilisatorer innebär därför att under lågkonjunkturer ska den offentliga sektorns budgetbalans försämrats. Sverige har historiskt sett haft mycket konjunktur känsliga budgetbalanser vilket brukat ses som något negativt och något som borde förändras. Höga ersättningar vid arbetslöshet stabiliserar därmed efterfrågan i ekonomin och är ett centralt element i de automatiska stabilisatorerna samt minskar behovet av särskilda finanspolitiska åtgärder.

Den försämrade ersättningen från a kassan innebär just en sådan minskad konjunktur känslighet. Men baksidan är att de lägre ersättningarna minskar effekterna av de automatiska stabilisatorerna. På samma sätt innebär jobbskatteavdragen att när tidigare sysselsatta med skatteavdrag förlorar sina arbeten och antingen får a kassa, annat kompositionssystem, eller ingen ersättning alls kommer de arbetslösas inkomstbortfall att bli större och de automatiska stabilisatorerna att försvagas.

När a-kassesystemet nu försämrats måste därför en större roll ges till aktiva finanspolitiska åtgärder. Enligt IMF har sådana åtgärder dämpat konjunktursvängningarna men det gäller att sätta in åtgärderna tidigt och dra tillbaka dem så tidigt och att de verkligen blir temporära så att de inte förstärker kommande högkonjunkturer.

Det är dock svårt att i regeringens nyligen presenterade budget hitta sådana åtgärder med enbart kortsiktiga effekter dvs. finanspolitiska åtgärder mot lågkonjunkturer. De förslag som presenteras har i stället mer strukturella effekter och avses kvarstå oavsett konjunkturläge.

Penningpolitiken har snabba beslutsvägar och korta beslutsfördröjningar men ofta en fördröjning mellan tidpunkt från beslut till effekt. Enligt IMF:s utvärderingar är dock de konjunkturbalanserade effekterna relativt kraftiga. Penningpolitiken måste därför kunna användas även i Sverige för att balansera konjunkturförloppen och lägre räntor vara ett verksamt medel. Över detta medel styr dock riksbankens direktion ensidigt och den räntehöjning som t.ex. skedde i augusti visar att även denna oberoende institution inte verkar som en positiv kraft som använder sitt verktyg för att öka sysselsättningen. De sänkningar av räntan som kommit sedan dess är synnerligen befogade och välkomna. Ytterligare kraftfulla sänkningar borde ske den närmaste tiden. Mycket låga räntor riskerar dock att försvaga penningpolitikens möjligheter, vilket ytterligare stärker kravet på aktiv finanspolitik.

Vid ett system med flytande växelkurs likt det Sverige tillämpar idag kan också växelkursen fungera som en automatisk stabilisator. Uppgången under hösten i särskilt dollarkursen men också av Eurokursen har kraftigt ökat svensk export och importnäringars konkurrenskraft och företagens motståndskraft. Om rådande valutakurser blir bestående under det närmaste året kommer detta att avsevärt lindra konjunkturedgången effekter särskilt för företag med kunder eller konkurrenter i dollarområdet. Målet ska dock samtidigt vara att inte långsiktigt bygga in nuvarande valutakurser i löne- ränte- och prisbildningen. Viktigt här är naturligtvis att finna orsakerna till de något paradoxala kursrörelserna där det land där krisen slår hårdast, USA, har den starkaste valutakursutvecklingen. Det är möjligt men oklart om marknaderna i värderingen bygger in svensk ekonomis starka beroende av fordonsindustrin eller genom att de svenska bankernas agerande bidragit till att "de baltiska ländernas kris blivit vår".

Slutsatser

Avgörande för vilken politik som ska föras är vilken typ av ekonomisk kris som råder. Normala konjunktursvängningar brukar balanseras av generell ekonomisk politik som penning- och finanspolitik d.v.s. genom ränteförändringar av riksbanken och utgifts- och skatteförändringar av riksdagen. Sådana åtgärder har breda effekter och påverkar alla hushåll eller stora grupper av hushåll. Branscher som möter konjunkturella problem kan vara framtidsbranscher med stor tillväxtpotential.

Den nuvarande ekonomiska krisen har sin grund i kraftigt fallande tillgångspriser, vilket ökar kravet på en aktiv penning- och finanspolitik. De förslag vi tidigare presenterade för att skapa en positiv trygghetschock är del i en sådan strategi. En trygg och stark arbetslöshetsförsäkring som täcker så många löntagare som möjligt skapar trygghet inte bara för de arbetslösa och deras familjer också för alla med jobb. Det skulle därför kunna minska det otrygghetssparande som nu sker och stärka efterfrågan i ekonomin. Det är ett krav vi upprepat många gånger men som politiska låsningar verkar stoppa. Som ett alternativ i dagens kris och i IMF:s anda föreslår vi därför här att man under de akuta lågkonjunkturåren 2009 och 2010 höjer ersättningsnivån till 80 procent, minskar på inträdeskraven och dessutom höjer taket rejält.

Penningpolitiken och finanspolitiken

- ✓ Det långsiktiga inflationstrycket är på väg ned. Riksbanken bör fortsätta en rejäl nedväxling av reporäntan med ytterligare nedväxling till runt en procent.

- ✓ En modell för att bryta politiska lösningar kring arbetslöshetsförsäkringen kan vara att öka ersättningsgraden och höja taket som en tillfällig lösning under två år för att upprätthålla köpkraften i ekonomin under en ökande arbetslöshet.
- ✓ En beredskap bör byggas upp för att temporärt under lågkonjunkturåren sänka mervärdesskatten.

Budgetläget i Sverige

De svenska offentliga finanserna är internationellt sett mycket känsliga för konjunkturläget. Det betyder att den offentliga sektorn under goda tider brukar uppvisa stora överskott men att dessa vid nedgångar i konjunkturen snabbt byts till sin motsats. Mellan exempelvis åren 2000 och 2002 minskade det offentliga finansiella sparandet med motsvarande över 5 procent av BNP och gick från mycket stora överskott till betydande underskott. Det betyder att stor försiktighet ska iaktas när man utifrån ett högkonjunktursöverskott bedömer den framtida utvecklingen.

I höstens finansplan angav regeringen att den offentliga sektorns finansiella sparande 2007 hade varit 3,5 procent av BNP och statsskulden 36,3 procent. I media har stor vikt lagts vid prognosen att det finansiella sparandet 2010 skulle vara 2,5 procent och statsskulden 19,2 procent av det årets BNP.

Dessa siffror har inte längre någon verklighetsgrund. De byggde på en hygglig ekonomisk utveckling 2008-2011 och på att i dag statligt ägda företag till höga priser skulle avyttras.

Vår bedömning är att det statsfinansiella läget kommer att bli betydligt mer ansträngt och ser små möjligheter till höga priser vid eventuella utförsäljningar och om sådana sker ses som ett skifte av tillgångslag och inte som en förmögenhetsökning.

Bruttosiffrorna döljer dessutom att de kommunala finanserna riskerar att snabbt försämrats. Kommunerna trängs både genom minskat skatteunderlag när den övriga sysselsättningen viker och genom att det försämrade sociala skyddsnetet kommer att tvinga fram ökade socialbidrag. Ökad arbetslöshet innebär också ökade sociala påfrestningar genom den stress barn och ungdomar kommer att utsättas för med återverkningar på barnomsorg och skola. Många kommuner kommer dock även framgent att klara sig bra medan andra som inte drabbas av lågkonjunkturen utan också av strukturella kriser kommer att mycket hårt drabbas. Kommunernas ekonomi kommer att drabbas av den försämrade arbetsmarknaden och genom ökade sociala kostnader.

Riktade stöd till kommunerna behövs för att höja kvaliteten i skolan. De kommunala verksamheterna behöver stöttas upp om krisen blir djup och långvarig. Vi ser tecken på att verksamheterna drabbas redan nu. Riktat stöd till skolan ger dessutom dubbel effekt, eftersom det bygger under långsiktigt för att Sverige ska stå starkare som kunskapssamhälle när konjunkturen svänger

De svenska offentliga finansernas starka konjunktürkänslighet medför att stor försiktighet måste iaktas vid budgetprövningen och då prioriteras utgifter som direkt håller uppe efterfrågan i ekonomin och stärker löntagargruppernas trygghet och framtidstro. Samtidigt är det viktigt att komma ihåg att överskottsmålet i de offentliga finanserna ska uppnås över en konjunkturcykel,

varför det måste anses finnas utrymme att ta till de åtgärder som befins vara nödvändiga i en kommande svår lågkonjunktur.

En utgift som regeringen föreslår som definitivt inte uppfyller dessa krav är den föreslagna sänkningen av socialavgifterna med en procentenhet motsvarande ca 10 miljarder kronor. För exportföretag och importkonkurrerande företag motsvarar detta en förändring av dollar och eurokurserna med storleksordningen 5 öre - en helt försumbar effekt. För övriga företag har en rad studier visat att sänkta socialavgifter inte har de utlovade sysselsättningseffekterna.

Riksrevisionen har nyligen analyserat effekterna av olika typer av sänkta socialavgifter. Den samlade bedömningen är att den regionala nedsättningen inte har gett några sysselsättningseffekter och inte heller påverkat företagandet nämnvärt. Den nedsättning som genomfördes 1997 av socialavgifterna har haft en mycket begränsad sysselsättningseffekt. Kostnaden per skapat arbetstillfälle blev extremt hög. Den nyligen införda nedsättningen av socialavgifter för ungdomar har begränsade sysselsättningseffekter och höga s.k. dödviktseffekter.

Det arbetsmarknadspolitiska utvärderingsinstitutet IFAU har i en annan studie av effekterna kommit fram till även om det finns obetydliga effekter så är dessa extremt kostsamma. I princip varje jobb som skapats genom sänkta sociala avgifter har blivit dubbelt så dyrt som om man hade betalat direkt för varje jobb direkt på företagen.

Slutsatser

De svenska offentliga budgetarna är extremt känsliga för konjunktursvängningar. Stora överskott byts snabbt till sin motsats. Det betyder att särskilt vid nedgångar i konjunkturen ska stor försiktighet iakttas med utgifter särskilt sådana som utåt motiveras av hänsyn till sysselsättningen men där det saknas vetenskapligt underlag för sådana slutsatser. De stora sänkningar som nu planeras för socialavgifterna kan inte motiveras vare sig ur konjunktur- eller sysselsättningssynpunkt.

- ✓ Avveckla snarast nedsättningen av socialavgifterna för unga och använd i stället resurserna till kraftiga utbildningsprogram för unga lågutbildade och för riktade anställningsstöd till unga arbetslösa.
- ✓ Staten borde aktivt använda sitt ägande av SBAB till att sänka hushållens räntebörda och öka konkurrensen i finanssektorn.
- ✓ Miljöinvesteringar som är nödvändiga för att klara klimatmålen bör tidigareläggas så långt möjligt. Regeringen bör uppdra åt samtliga myndigheter och statliga verk att inventera alla investeringar som kan tidigareläggas.
- ✓ Efterfrågan måste stödjas och uppsägning motverkas genom att kommunsektorn ges ökade resurser när inkomstutvecklingen nu försvagas och utgiftstrycket ökar.
- ✓ Det behövs ett moratorium för utförsäljning av statliga bolag.

FTF – facket för försäkring och finans

försvarsförbundet

FINANSFÖRBUNDET

JOURNALIST
FÖRBUNDET

teaterförbundet
fackförbundet för scen & media

Polisförbundet

SFHL

UNIONEN

SKTF

symf

Lärarförbundet

Tco

Besöksadress: Linnégatan 14 • Postadress: 114 94 Stockholm
Telefon: 08-782 91 00 • www.tco.se